

Bir Tasavvufî Terâcim-i Ahvâl Müellifi İmamzâde Salih Sâim (Unar) ve Terâcim-i Ahvâl-i Evliyâ'sı

YUSUF TURAN GÜNAYDIN

Doktora Öğrencisi, ANKARA Ü. SBE İslâm Tarihi ve Sanatları (Türk İslâm Edebiyatı)
e-mail: ytgundaydin@yahoo.com

abstract

A Sufic Biographier İmamzada Salih Saim (Unar) and His Work Called the *Teracim-i Ahval-i Avliya* (Biographies of Sufis). İmamzada Salih Saim (Unar) is a man of letters who lived in between 1867-1965 in Istanbul. His work called the *Teracim-i Ahvâl-i Avliya* implies sufi biographies. This working is about the life of İmamzada Salih Saim, his books and *Teracim*'s transcription.

key words

İmamzada Salih Saim (Unar), *Teracim-i Ahval-i Avliya*, Literature of the Turkish, Biographies of sufis.

Osmanlıca matbu kitaplarında “İmamzâde Sâlih Sâim” imzasını kullanan Salih Sâim Unar 1284/1867’de¹ İstanbul’da Gümüşsuyu’nda doğdu.² Babası ilmiyeden Hafız Hüseyin Efendi, annesi Hafize Ayşe Hanım’dır. Mediha, Mükerrerem ve Şair Ali Rıdvan Unar (1900-1976)’ın³ babası, yayıncı Mit-

1 Emekli Sandığı Arşivi, Askerî Tasnif (NT): 18496.

2 Cemal Kutay, *Sebilden Bir Avuç Su/Zamanımızın En Yaşlı Fikir, Şiir, Nesir Üstadı Salih Saim Unar’ın Doksan Dört Yıllık Mâneviyat ve Edebiyat Hazinesinden Mütevazı Derlemeler*, Yeni Savaş Matbaası, İstanbul, 1960, s. 7. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (c. VII)’nde “Salih Saim” maddesi bulunmakla birlikte bu madde okuyucuyu “Unar, Salih Sâim” maddesine göndermekte fakat son ciltte yer alan U harfi bölümünde söz konusu madde yer almamaktadır.

3 A. R. Unar’ın Biyografisi için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri-IV*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1969, s. 1413-1474 (İbnülemin, Sâlih Sâim’i eserine almamışsa da oğlu Ali Rıdvan Unar’a ayırdığı bölümde Sâlih Sâim’den de bir cümleyle söz etmiştir. Bkz. a.g.e.-IV, s. 1473); Murad Uraz, *Türk Edip ve Şairleri-3*. Kısım, İstanbul, 1940, s. 154-155. Urazburada doğum tarihini 1902 olarak veriyor. A. R. Unar’la ilgili bir hatıra için bkz. Abdullah Satoğlu, “Dr. Ali Rıdvan Unar”, *Edebiyat Dünyamızdan Hoş Sedâlar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 65-67. Unar’ın bu kaynaklarda söz edilmeyen bir şiir kitabı *Kubbe-*

hat Sadullah Sander'in amcasıdır.⁴ 21 Kasım 1965'te İstanbul'da öldü. Kabri Edirnekapı Şehitliğindedir.⁵

Tahsili

İlk tahsilini anne ve babasından aldı. Peşinden Tophane Feyziye Mektebini bitirdi. Arapçayı babasından ve Nusretiye Camiinde “ulûm-ı Arabiyye” tedris eden Huzûr-ı Hümayun mukarrirlerinden Kazasker Tophaneli Hoca Haşim Efendi'den öğrendi. Döneminin meşhur simalarından Abdülmecid Şirvânî'den Farsça dersleri aldı.⁶

Meslek Hayatı

İlk vazifesi, “Memûrîn ve Ketebe-i Aklâm-ı Askeriyye ve sâir Mensûbîn-i Cünûdiyyeye Tahsîs Olunan Tekâüd ve Eytâm ve Erâmil Maâşına Mahsûs Hesâb Müzekkeresi”ne göre 1 Ağustos 1299/1883'te⁷ 16 yaşındayken başladığı Tophâne-i Âmire Rûzname Kalemi Harcırâh ve Tedkîk-i Hisâbât memurluğudur. Daha sonra yine burada Muhassesât-ı Zâtiye Evrâk, Riyâset ve Mâruzat, Topçu Dâiresi Yoklama ve Kuyûdât, Mekteb-i Harbiye'de tahrîrât, Sıhhiye Dâiresi Birinci Şubede istihbârat ve Şûrâ-yı Askerîde Mühimme ve Muâmelât işlerinde görev yapmıştır.⁸ 1908'de ilga edildikten sonra İmâlât-ı Harbiye Müdüriyyet-i Umûmiyyesi adını alan Tophâne Harbiye Nezâreti Müşîriyyetinden⁹ 2 Aralık 1339/1923'te emekli olmuştur.¹⁰ 1323/1907'de Karadeniz Ereğlisi'nde bulunduğu sırada kendisine “rütbe-i sâniye sınıf-ı

de Bâkî Kalan adını taşımaktadır (Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1970). *Mektep Şiirleri* (Yeni Tarih Dünyası Yayınları, İstanbul, 1954) adlı kitabı daha sonra *Okul Şiirleri* adıyla da basılmıştır (Ersa Matbaacılık, İstanbul, 1963). Tıp doktoru olan şairin *Dirim* dergisinde yayınlanmış meslekî makaleleri de vardır.

4 Uraz, a.g.e., s. 154; Kutay, a.g.e., s. 7-8. Salih Saim'le ilgili Sander'in Ali Rıdvan Unar'la birlikte hazırladığı bir kitap için bkz. “*Salih Saim'in Yazı Hatıraları ve Hayatı*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1954.

5 Ölüm ilâmı: Cumhuriyet, 21.11.1965. *Üsküdar* adlı bir eserinin olduğu, oğlu Ali Rıdvan Unar'ın İbnülemin'de biyografisinin bulunduğu bilgilerinden sonra Sâlih Sâim hakkında ilk ulaştığım bilgi bu oldu. Bu bilgileri Prof. Dr. Ali Birinci Hocamıza borçluyum ve kendisine müteşekkirim. Uraz'ın kitabındaki ilgili bölümün fotokopisini gönderen İsmail Kasap'a da bu katkısından dolayı teşekkür ederim.

6 Kutay, s. 8.

7 Emekli Sandığı Arşivi, Askerî Tasnif (NT): 18496.

8 Mithat Sadullah Sander, “Pek Değerli Üstadımız Salih Saim Unar'ın Hâl Tercümesi”, a.g.e., s. 6-10; Kutay, a.g.e., s. 15-20.

9 Tophane Müşîriyeti için bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü-III*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 514-515.

10 Emekli Sandığı Arşivi, Askerî Tasnif (NT): 18496. Emeklilik tarihini diğer kaynaklar da vermektedir. Bkz. Sander, Unar, s. 7; Kutay, s. 17; Uraz, s. 154.

mütemâyizliği” tevcih edilmiştir.¹¹ Mensûbîn-i askeriyeye mahsûs tekâüd maâşî hesap cetvelinde emekliye ayrıldığında rütbesinin “Ketebe-i Askeriyeden Kısım-ı Sâni Mümeyyizi” olduğu kayıtlıdır. Fakat Salih Sâim’in Maliye Vekâletine verdiği bir dilekçeden anlaşıldığına göre İstanbul Muhassesât-ı Zâtiyye İdâresince tanzim edilen 572726 esas ve 2738 muamele numaralı 12 Nisan 340 (1924) heyet ve mûcibince tekâüd maaşî “Kısım-ı Sâlis Mümeyyizi” rütbesi üzerinden hesaplanmıştır. Salih Sâim dilekçesinde bu durumun düzeltilmesini isteyerek şöyle demektedir: “(...) tam 40 senelik hayât-ı resmîyemde nasılsa “Kısım-ı Evvel Mümeyyizliği”ni elde etmiş iken garîb ve hayret bir cilve-i tâli’ ile son terfiimin 336 (1920) senesine müsâdefetinden dolayı umûm meyânında bir derece tenzîl-i sınıfa uğramıştım. Şu hâlde resmîyetin bana tevcih edeceği sıfat-ı hizmet ve memuriyet -velev mütekâid de olsam- bieyyi-hâlin “Kısım-ı Sâni Mümeyyizliği”dir. İstanbul Muhassesât-ı Zâtiyyesine keyfiyeti ifade ve beyân eylemekliğime mukâbil; “Ankara’dan gelen sened-i resmîde o yolda yazılmıştır, biz de ona göre tanzîm eyledik. Tashîh ve buraya iş’ârını oraya yazmalısınız!...” cevâbı dermeyân edildi ki, pek haklı bulduğum şu tecvîb-i resmîyi işte makâm-ı saâdetlerinize bildiriyorum. Maâşımın da sehven Kısım-ı Sâlis Mümeyyizliği maâşî üzerinden hesâb edildiği takdîrde mağdûriyyetim bihakkın tezâhür eder ki, bu da bilhâssa cây-ı teemmüldür ve dikkat-i nazarı câlibdir.”

Sâlih Sâim’in bu dilekçesinin altına memurlar tarafından düşülen kayıtlarda adı ve unvânı “Üsküdar Ahz-i Asker Şubesinde müsâfir Kısım-ı Sâlis Mümeyyizi Sâlih Sâim Bey” şeklinde geçmektedir. Ayrıca burada verilen adresinde “Üsküdar’da Vâlide-Atik Câmî-i Şerîfi karşısında” oturduğunu öğreniyoruz. Salih Sâim’in düzeltilmesini istediği bu “Kısım-ı Sâlis Mümeyyizliği” rütbesi hakkında bir dizi yazışma yapıldığını yine belgeler göstermektedir. Bunun sonucunda 22 Haziran 341 (1925) tarihli T.C. Müdafaa-i Milliye Vekâleti Muâmelât-ı Zâtiye Dairesi Mütekâidîn Şubesinden yazılan yazıda maaşının evvelâ 1750 kuruş olarak hesaplandığı belirtilmiş, bu durumun düzeltilerek rütbesinin “Kısım-ı Sâni Mümeyyizliğine” tahsîs ettirilmesi” istenmiş, böylece Salih Sâim dilekçesinin sonucunu almıştır.

Sâlih Sâim 1 Ağustos 1299/1883 ile 2 Aralık 1339/1923 tarihleri arasında ifa ettiği 40 yıl, 2 ay ve 1 günlük meslek hayatını yaş haddi dolayısıyla yahut hizmet müddetini gösteren belgenin ifadesiyle “25 Ağustos 339 (1923) Tarihli Kanunun 113. maddesi mûcibince” doldurup 1263 kuruş tekaüd maaşıyla emekliye ayrılmıştır.¹²

11 Bu tevcihle ilgili Fuad Hulûsî Demirelli’nin manzum bir tebriki için bkz. Kutay, s. 14.

12 “Müddet-i Hizmeti”ni gösteren belge, Emekli Sandığı Arşivi, Askerî Tasnif (NT): 18496.

Emekli olduktan sonra aynı yıl Tefeyyüz Kitaphanesi sahibi tarafından yapılan teklifi kabul ederek 1339 Temmuzunda bu müessesenin müdürlüğüne geçmiş ve bu işi 1927'ye kadar sürdürmüştür.¹³ Bu tarihten itibaren ise çok sevdiği İstanbul'un "bed'î manzaralarını tavaf etmek maksadıyla bu emsalsiz şehrin bin bir köşesini dinî bir pırlanta ihtişamıyla süsleyen camileri ve mescitleri dolaşarak girânbahâ İslâm abidelerinde tetkikler yaparak" vaktini değerlendiren Sâlih Sâim, rahatsızlığı sebebiyle ömrünün son günlerini evinde geçirmiştir.¹⁴

Edebî Yönü

Sâlih Sâim Unar, İbnülemin'in deyişiyle "Memleketin irfânına hizmeti sebkeden erbâb-ı kalemin kıdemlilerinden"dir.¹⁵ Cemal Kutay da hakkında hazırladığı kitabının alt başlığında "Zamanımızın En Yaşlı Fikir, Şiir, Nesir Üstadı" tavsifini kullanmıştır.

Servet-i Fünûn dergisinin kurucusu Ahmed İhsan Tokgöz (1868-1942)'le Tophane Harbiye Nezaretinde mesai arkadaşı olan Sâlih Sâim, onun çıkardığı ilk dergi olan *Umran* (1887)'a katkıda bulunmuş, edebiyata hevesli bir genç olarak Ahmed İhsan'la birlikte bu yayının dizgisine kadar ilgilenmiştir.¹⁶

Hafızasının kuvvetiyle anılan Sâlih Sâim'in edebî müktesebâtı çok geniştir. Divanı 1937'deki yangında yanan şair Üsküdarlı Talat'ın bir beyti bile bulunamadığı için İbrahim Alâettin Gövsa'nın *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*'ndeki Üsküdarlı Talât maddesine şiirlerinden örnekler alınamamışken, yangından 23 sene sonra bir sohbetinde bu şairin birçok beytini hafızasından nakledebilmiştir.¹⁷

13 Sander'in verdiği bu bilgiler için bkz. Sander-Unar, s. 8; Kutay, s. 18.

14 Bkz. Sander, Unar, s. 9; Kutay, s. 18. Ev adresi Emekli Sandığı'nın belgelerinde "Üsküdar'da Valide Atik Camii Şerifi karşısında sâkin" ifadeleriyle verilmektedir. Bkz. Askerî Tasnif (NT): 18496. Aynı adres, Servet-i Fünûn'un kuruluşunun 75. yıldönümü dolayısıyla yazılan imzasız bir yazıda şöyle belirtilmektedir: "Üsküdar, Atik Valde, No. 56." Bkz. "Yaşayan Hatıra", *Tarih Konuşuyor*, c. III, Mart 1965, S. 14, s. 1150.

15 İbnülemin, IV, 1473.

16 Kutay, Sâlih Sâim'le Ahmed İhsan arasında geçen bir muhavereyi naklediyor. Bkz. a.g.e., s. 8. Buna rağmen Ahmed İhsan, Servet-i Fünûn hatıralarında Sâlih Sâim'den hiç söz etmemiştir. Bkz. Ahmed İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 1993. Bunun sebebi, genellikle yazıldığına aksine Salih Saim'in Ahmed İhsan'la Servet-i Fünûn döneminde değil, Umran ve Şafak döneminde mesai arkadaşı olması olmalıdır. Ahmed İhsan bu dönemde Tophane Müşiriyetinden gazetecilik ile memurluk arasında kesin tercih yapması teklifiyle karşılaşınca birinciyi tercih etmiştir. Bkz. Orhan Koloğlu, "Tokgöz, Ahmet İhsan", *Yapıtları ve Yaşamlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi-II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 625.

17 Bkz. Kutay, s. 3-4.

Sâlih Sâim'in edebî mektupları da vardır. Çok mektup yazar ve kendisine de çok mektup gelirdi. 1959'da gözleri görmez oluncaya dek mektup yazmayı sürdürmüştür. Bir gözü tamamen görmez ve diğeri de ancak onda bir görme kabiliyetine sahip olduğu hâlde yine de okuyup yazmayı bırakmamıştır.¹⁸ Bir kitap dostu olan Sâlih Sâim'in zengin bir kitaplığı vardı. Çok okumakla beraber yazardı da. En çok yazı yayınladığı dergilerin *Maârif* ve *Saâdet* dergileri olduğu söylenmesine¹⁹ rağmen bu yayınlar üzerinde yaptığımız incelemede Sâlih Sâim'in makalelerine rastlayamadık.²⁰

Edebî ve Tasavvufî Çevresi

Evi sürekli ziyaretçilerle dolup taşan Sâlih Sâim'in gittikçe genişleyen edebî bir çevresi olmuştur. Her Cuma günü çoğunlukla evinde, bazen de dönemin şairlerinden Halil Edib Bey (1863-1912)'in²¹ Bakırköy'deki evinde toplanılır; Sander'in deyimiyile bu toplantılar “edebî bir encümen” mahiyeti arzeder, herkes yazdıklarını okur, takdir ve tenkitlerle değerlendirmeler yapılırdı.²²

Tefeyyüz Kitaphanesi müdürlüğü yaparken Kitaphanenin Babîâli yokuşuna nâzır idarehanesindeki odası “bir ilmî mahfel” ve “edebî bir akademi”²³ hâline gelen Sâlih Sâim geniş bir edebî-tasavvufî çevreye sahipti. Süleyman Nazif (1870-1927), Hakkı Süha Gezgin (1895-1963)²⁴, Tokadîzâde Şekip (1871-1932)²⁵, Fuat Hulûsî Demirelli (1877-1955)²⁶, Üsküdarlı şair Ahmed Talat (1858-1926), İzmirli Şair Ali Şefik (?), kimyager ve şâir Hüseyin Rifat (Işıl, 1878-?)²⁷ gibi edebiyatçıların yanı sıra o zamanlar Üs-

18 Kutay, s. 14. Burada Fuat Hulûsî'ye ve Mithat Sadullah Sander'e yazdığı iki mektup bulunmaktadır. Sâlih Sâim'in tüm mektuplarının derlenmesi edebiyat ve yakın dönem tasavvuf tarihi açısından gereklidir.

19 Bkz. Sander, Unar, s. 10; Kutay, s. 18-19.

20 *Maârif* dergisinin Ali Birinci'nin kütüphanesinde bulunan ilk cildiyle Millî Kütüphanede mikrofilmli bulunan diğer ciltlerinde Salih Sâim imzalı yazılara rastlayamadık. Millî Kütüphanede bulunan *Saâdet* adlı süreli yayın ise bir dergi değil bir gazetedir ve içinde yine Salih Sâim imzalı bir yazıya rastlanmaz.

21 Biyografisi için bkz. İbnülemin, I, 410-414.

22 Bkz. Sander, Unar, s. 10; Kutay, s. 19-20.

23 Sander'e ait bunitelemelerin yer aldığı yazı için bkz. Sander, Unar, s. 9-10; Kutay, s. 18.

24 Bkz. Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yayınları, İstanbul 1985, s. 146.

25 Bkz. Necatigil, a.g.e., s. 326.

26 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. I, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 667-670; Feyzi Halıcı, *Parlâmenter Şairler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1990, s. 80-81. Bu kaynaklarda sadece doğum tarihi verilmektedir. Ölüm tarihi ve bir şiir kitabının tanıtımı için bkz. Veli Recai Velibeyoğlu, *Şiir Kitapları Antolojisi-II*, İstanbul, 1975, s. 1036.

27 Hüseyin Rifat Işıl'ın biyografisi için bkz. İbnülemin, IV, 1930-1933.

küdar Mevlevîhânesi şeyhi olan Remzi Dede (Ahmed Remzi Akyürek: 1872-1944)²⁸, Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun: 1877-1951) ve İstanbul'daki ilk büyük Mevlevîhane olan²⁹ Kulekapısı Mevlevîhânesi postnişîni Celâleddin Efendi (?) gibi tasavvuf erbâbı bu kitaphanedeki odasına sık sık uğrarlardı. Bu isimleri sayan Mithat Sadullah Sander şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Onun cevval zekâsı, güzel ve güler yüzü, mütevazı odasında öyle bir pertev-i câzîbedar teşkîl etmişti ki, devrin en sayılı erbab-ı edebî o civara yolları düştükçe bu hücre-i irfana uğramadan geçemezlerdi.”³⁰

Çevresindeki tasavvuf erbabının genellikle Mevlevî olması, Sâlih Sâim'in de Mevlevî olabileceğini akla getiriyorsa da ulaşabildiğimiz kaynaklar onun tasavvufî yönü hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Eserlerini tanıtırken de görülebileceği gibi 15 eserinin çoğu tasavvufî terâcim-i ahvâle dairdir ve bunlardan biri de Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'yi konu almaktadır. Bu eser, diğerlerinden bir farklılık gösterir: Eserlerinde çok kısa bir şekilde birçok sûfiden menkıbeler aktaran Sâlih Sâim, Mevlânâ ile ilgili eserinin tümünü bu mutasavvıfa ve Şems-i Tebrîzî'ye ayırmıştır. Bu da onun Mevlevîliğe daha yakın olduğuna dair bir ipucu sayılabilir.

Üsküdar'da yaşayan, tasavvuf çevreleriyle irtibatı bulunan ve tasavvufî terâcim yazan bir müellifin Üsküdar'a dair yazılan son hatırat kitaplarında adının geçmediğini belirtmeliyiz. Özellikle Ahmed Yüksel Özemre'nin Üsküdar'ın tasavvuf çevrelerinden söz ettiği eserlerinde³¹ Salih Sâim'in adı geçmez. Bunun sebebi de Üsküdar'ın birbirinden farklı birçok tasavvufî çevreyi bünyesinde barındırması olmalıdır.

Eserleri

Tasavvufî terâcim-i ahvâle dâir eserleri, ilki hariç sadece bir sûfînin adını taşımakla birlikte her birinin içinde birçok sûfiden çok kısa çizgilerle bahsedilmektedir. Müellifin, ilk sırada yer alan sûfînin adını kitabına verdiğini görüyoruz. Basılış itibarıyla ilk eseri olan *Terâcim-i Ahvâl-i Evliyâ*, aslında bu tür eserlerinin hepsinin ortak adı hükmündedir. *Bâyezid-i Bistâmî* adlı ese-

28 Akyürek hakkında bkz. Ahmet Cahid Haksever, *Son Dönem Osmanlı Mevlevîlerinden Ahmet Remzi Akyürek*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

29 Şeyh Gâlib de Galata Mevlevîhânesi olarak da adlandırılan bu Mevlevîhanede şeyhlik yapmıştır. Bkz. Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2003, s. 79-88.

30 Bkz. Sander, Unar, s. 8, Kutay, s. 18.

31 Bkz. Özemre, *Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1997; *Geçmiş Zaman Olur ki...*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998; *Portreler, Hâtıralar...*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2001; *Üsküdar, Ah Üsküdar!*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002; *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2004.

rinin sunuşunda belirttiğine göre bu kitabının çok ilgi görmesi; 1000 adet bastırıldığı *Terâcim*'in tükenmiş olması Müellifi yeni kitaplar hazırlama konusunda teşvik etmiştir. Bundan duyduğu memnuniyeti dile getiren Müellif, ayrıca kitapçılarda dolaşırken gözünün önünde kitaplarının sorulup satıldığını belirtmektedir. *Terâcim*'i yeniden bastırmaktansa bu ilk kitabındaki tercüme-i hâllerden birçoğunu da yeni kitaplarına serpiştirerek her birinin “yeni baştan bir Fâtîha ile ervâh-ı şerîfesi şâd ve kendileri rahmet ve mağfiretle yâd olunur”³² düşüncesiyle yeni kitaplar hazırlamıştır. Hazırladığı bu tür kitaplarında *Nefehâtü'l-Üns*'ü kaynak olarak kullanmıştır.

Aslında İmamzâde Sâlih Sâim'in, bir bütünün parçaları sayılabilecek tasavvufî tercüme-i hâllere yer veren tek formalık küçük kitapları, ilk kitabının adıyla (*Terâcim-i Ahvâl-i Evliyâ*) ve tercüme-i hâli tekrar edilenler ayıklanarak tek kitap hâlinde basılabilir. Böylece müellifin edebî yönden kuvvetli bir üslûpla kaleme aldığı bu eserleri bir arada tasavvuf okuyucusunun dikkat nazarlarına sunulabilir. Böyle bir girişim, *Bâyezîd-i Bistâmî* adlı eserinden yukarıda iktibas ettiğimiz ifadesiyle, bu kez kendi ruhu da “Bir Fâtîha-i Şerîfe ile şâd ve rahmet ve mağfiretle yâd edilmek” bakımından güzel olacaktır.

Tasavvufî Terâcim-i Ahvâl-i Evliyâ Dâir Eserleri

1. *Terâcim-i Ahvâl-i Evliyâ*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1307, 29 s.
2. *İmâm-ı A'zam ve Eimme-i Selâse*, Bâbıâlî Caddesinde 25 Numaralı Matbaa, İstanbul, 1314, 24 s. (İlk baskı); Bâbıâlî Caddesinde 38 Numaralı Matbaa, İstanbul, 1317/1901, 24 s. (2. baskı).
3. *Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazâlî*, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul, 1315, 22 s.
4. *Bâyezîd-i Bistâmî*, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul, 1315, 18 s.³³
5. *Muhyiddin-i Arabî ve sâir Bâzı Efâhim-i İslâmiye*, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul, 1315, 18 s.
6. *Emir Buhârî*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1315, 20 s.
7. *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Şemseddîn-i Tebrîzî*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1317/1901 (İkinci baskı), 22 s.
8. *Muhadderât-ı Evliyâ*, Asır Matbaası, İstanbul, 1317/1901, 24 s.

32 Bkz. İmamzâde Sâlih Sâim, *Bâyezîd-i Bistâmî*, Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul, 1315, s. 2-3.

33 Eserin çevrimyazısı için bkz. Yusuf Turan Günaydın, “İmâm-zâde Sâlih Sâim'in Tasavvuf Târîhine Dâir Eseri-II”, *Özlenen Fark*, S. 37-38, Ağustos-Eylül 1999, s. 22.

Hikem Tarzı Eserleri (Edebî Seçmeler ve Ahlâkî-Tasavvufî Hikmetler) ve Mektupları:

1. *Cümel-i Hikemiyye*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1306, 20 s.
2. *Altın Küpe ve Mecmûa-i Nesâyih*, Âlem Matbaası, İstanbul, 1308/1892, 30 s.
3. *Mahfûzât-ı Edebiyye*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1318, 40+1 s.³⁴
4. *Ana Baba Nasîhatleri*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1307/1890, 14 s.³⁵
5. *Mürâselât*, Tophâne-i Âmire Matbaası, İstanbul 1306/1889, 23 s.³⁶

Hâtırat Türü Eserleri:

1. *Üsküdar – Şaşı Hâfız ve Mâruf Nüktedanlar*, Tefeyyüz Kitaphânesi, Kültür Matbaası, İstanbul, 1941, 24 s.³⁷

2. *Hâtıraları:* Sâlih Sâim'in ziyaretçilerinden olan ve hakkında bir derleme hazırlayan Cemal Kutay, Sâlih Sâim Unar'ın hatıralarını kaleme aldığını; "Hatıralarını, kendisinden sonraki nesilde, hayatın en basit görülen safhalarının bile, derinliğine inebilmiş engin dimağlarda nasıl berceste tesbitler olabileceğinin ölmez misâli olarak gün gün kaydeden Üstad (...)"³⁸ diyerek belirtmekte ve Müellifin Kastamonu yolculuğuna dair bir bölümünü de iktibas etmekteyse de, bu hâtırat basılmamıştır. Yayınlanması yakın dönem edebiyat ve tasavvuf tarihine ışık tutacaktır.³⁹

Metin

Terâcim-i Ahvâl-i Evliyâ Sâlih Sâim'in yayınlanmış ilk eseridir. Bu eserinde yer verdiği sûflere daha sonra basılan eserlerinde de serpiştirilmiş olarak rastlıyoruz. Görünen o ki İmâmzâde, diğer eserlerini de bu ilk eserini model alarak telif etmiştir. *Bâyezîd-i Bistamî* adlı eserinin önsözünde de ilk eserden söz etmekte ve çok ilgi gördüğünü vurgulamaktadır. Bu sebeplerin yanı sıra söz konusu eserlerinin muhtevasını ve telif metodunu yansıtması açısından bu metni seçtik.

34 Sâlih Sâim bu eserinde kendisini "câmî ve muharrir" olarak nitelemiştir.

35 A.g.CD (Özege: 744). Son iki eseri Millî Kütüphanede bulunmamaktadır.

36 Bkz. *Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası (Arap, Ermeni ve Yunan Alfabeleriyle) 1584-1986*, Millî Kütüphane yayını CD (Özege: 14910).

37 Latin harflerle matbu olan bu eserin Prof. Dr. Ali Birinci'deki nüshasının son sayfasında Arap harfleriyle ve el yazısıyla "Okadar takayyüdata ve mükerrer tashihâta rağmen, mürettiblerce yine beş on yerde imlâ ve terkîb hatâları vukûa getirilmiştir. İ'tizâr olunur." notu vardır. Yayıncılıkla da uğraşan ve Cemal Kutay'ın ifadesine göre (a.g.e., s. 10) okuduğu her kitabın "hayırhah niyet ve babacan eda ile" tashihini de yapma itiyadına sahip olan Müellifin bu notu, kitabının bir hediye nüshasına veya belki de bütün nüshalarına yazmış olabileceği hatıra geliyor.

38 Kutay, s. 10.

39 Sâlih Sâim'in hatıraları konusunda kendisine vefatından önce internet sitesi (www.cemalkutay.com) aracılığıyla ulaşmaya çalıştığımız Cemal Kutay'dan herhangi bir cevap alamadık.

Metin, verdiği bilgiler açısından değil dili ve terâcim-i ahvâl yazımında kullandığı popüler diyebileceğimiz üslûbu açısından dikkat çekicidir. Yazarın döneminin okur yazar kesimine kolay okunan tasavvufî terâcim-i ahval kitapçıkları sunmayı hedeflediğini söyleyebiliriz. Dili ise Servet-i Fünûn dönemi edebiyatçılarının kullandığı Türkçeye yakındır.

Burada metne, verdiği bilgiler açısından yaklaşıyoruz, çünkü bu bilgilerin bir kısmı bugün eskimiş ve tartışılabilir durumdadır. Bu hususlara dipnotlarda yeri geldikçe işaret ettik. Orijinal metnin sayfa numaralarını köşeli parantez içinde gösterdik. Metinde geçen Hicrî tarihleri Milâdî tarihe çevirerek parantez içinde belirttik. Metin içinde Türkçeye tercüme edilmemiş Arapça ve Farsça ifadeleri tercüme ederek dipnotlarda verdik. Yazımda hafifletilmiş bir transkripsiyon kullandık.

TERÂCİM-İ AHVÂL-İ EVLİYÂ⁴⁰

[3] MUKADDİME-İFTİTÂH

Cenâb-ı Hakk'a çok şükür.

Sâye-i meâlî-vâye-i Hazret-i Pâdişâhîde Kütübhâne-i Osmâniyye vü İslâmiyyemize bir eser daha vaz' u ilhâk ile hisse-yâb-ı fahr ü sürûr oldum. Bu eser-i fakîrânemin de az bir zamânda mevki'-i enzâr ü intişâra vaz'ı mahzâ erbâb-ı iktidâr u maârifin teşvîkât-ı terakkî-cûyâne ve himem-perverâneleri eseridir.

Evet! “Emr-i teşvîk”in âdetâ bir “emr-i hayr” makâmında telâkkîsine her sâhib-i vicdân kâil olabilir. Matbûât-ı Osmâniyemiz tarafından görülen bu teşvîkât-ı mütevâliye ve âciz-nüvâzâne bugün hemen her eline kalem alanları kâğıt üzerinde yürütmeğe cesâret-yâb etmektedir. Ne âlî-cenâbâne bir himmet, ne terakkî-küsterâne bir gayret!..

Hele âsâr-ı matbûanın ciddiyâyâta âid ve sahîhen menâfi'-i umûmiyyeye müsâid olanları hakkında edilen idâre-i kelâm u efkâr ise o misillü eserlerin muharrir ve mütercimlerini -muvaffakiyetlerinden dolayı- el-hak şükrân-ı azîm ile karışık bir meserrete gark etmekte ve onu müteâkib bir eser-i nâfi' daha vücûda getirmek için şiddetli bir ârzû ve ikdâma mağlûb, mecbûr eylemektedir.

Ezcümle, neşriyât-ı evveliye-i âcizânemin bir ikisi evlâd-ı vatanın [4] tehzîb-i ahlâk ve tenvîr-i efkârına hâdim olmak ve içindeki nesâyih-i pederâne

40 Künyesini ilgili yerde verdiğimiz bu kitapçığın kapağında şu ifadeler vardır: “Pîşüvân-ı erbâb-ı tarîkat ve muktediyân-ı râh-ı hakikat olan evliyâ-yı izâm hazerâtından ba'zılarının câlib-i hayret ve mûcib-i ibret ve herkesçe bâdî-i imtisâl ü riâyet olacak efâl ve ahvâl ve menâküb-ı âlü'l-âllerini şâmindir. / Fiyatı 4 paradır. / Maârif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatıyla tab' olunmuştur.”

ve hayr-h^vâhâne ile âdetâ bir “mürebî-i etfâl” sıfatında bulunmak hasebiyle ashâb-ı âdâbdan bâzı zevât ile cihet-i matbûâtta -me’mûlün fevkinde- rağbet ve kütübhâne-i millîmizde kendilerine münâsib bir mahal görmüş, âcizleri de teşvîkât-ı lutf-kârî terakkî-sâzîye mahzar buyurulmuş idi.

İşte bu sebeble evvelki cesâretim gereği gibi kesb-i kuvvet eylediğinden şu eseri vücûda getirmeğe -Hamden li’llâhi Teâlâ- muvaffak oldum. Bu kitâb, isminden de anlaşıldığı üzere evliyâ-yı izâm efendilerimizden bâzılarının ahvâl ü kerâmât-sâdire ve vâkıalarının tercemesidir.

Binâen-aleyh, o hâllerle hem-hâl olmağa, o kerâmetleri ihrâz ve ihzâr etmeğe, hiç olmazsa ıslâh-ı ahvâl ve ahlâk ile dâreynini îmar eylemeğe gayretli bir muâvin bulunduğuna için neşrini münâsib gördüm. Ve mina’llâhi’t-tevfik.

İbtidâ-yı Recebül-Ferd 307 Cuma
Kabataş

[5] TERÂCİM-İ AHVÂL-İ EVLİYÂ

İbrâhîm Edhem Kaddesa’llâhu sirrehû

Müşârün-ileyh, tabaka-i ûlâdandır. Künyesi Ebû İshâk’tır. Nesebi İbrâhîm b. Edhem b. Süleymân b. Mansûr el-Belhî’dir. Ebnâ-i mülûktandır. Genç iken terk-i mâl ü câh etmiştir.

Bir gün sayde çıkmıştı. Hâtiften bir sadâ, hemân gûş-ı intibâhına vâsıl oldu. O sadâ “Yâ İbrâhîm! Seni bu iş için halketmemişlerdir.” cümlesinden ibâret idi. Bu tenbîh-i hâtifâne, kendisine o kadar te’sîr etti ki; gönlü gözü açılıp muhkem tarîkate yapıştı. Ve Mekke-i Mükerrreme cânib-i şeref-câline azm-i râh ile o makâm-ı mübârekte Süfyân-ı Servî ve Fudayl b. İyaz ve Ebû Yûsuf Gusûlî hazerâtiyle sohbet eyledi. Ba’dehû Şâm-ı Şerîf’e gidip bir kâr u kesb ile meşgûl olmak niyetinde bulunarak taleb-i helâl için nâturluk etti. Ya’nî bağ bekçisi oldu.

Tarîkate çok kelâmı vardır. Kendisi kerâmet ehlinde idi. Hicretin 166’sında (M. 783)⁴¹ terk-i bağçe-i hayât ve azm-i ravza-i cennât eylemiştir.

Seriy-i Sakatî Kuddise sirruhu’l-’âlî

Tabaka-i ûlâdandır. Künyesi Ebû’l-Hüseyn’dir. Cüneyd-i Bağdâdî [6] ve sâir Bağdâdîlerin üstâdıdır. Hâris-i Muhâsibî, Bişr-i Hafî akrânındandır. Ma’rûf-i Kerhî’nin şâkirdidir. Kendisine çok kişinin nisbeti vardır.

41 Kesin olmamakla birlikte 161/778 olmalıdır. Bkz. Reşat Öngören, “İbrâhîm b. Edhem”, *DİA*, XXI, 293.

Cüneyd-i Bağdâdî hazretleri demiştir ki: “Ben Serî’den ziyâde ibâdet ehli görmedim. Yetmiş sene hiçbir kimse onu yanı üstüne yatar görmedi. Ancak hâl-i mevte görebilirler.”

Ve yine Cüneyd-i müşârün-ileyh buyurmuştur ki: “Bir gün Serî’nin hânesine gittim. Gördüm ki, hânesini süpürüyor; hem bu beyti okuyup ağlıyordu. Beyt:

Lâ fi’n-nehâri ve lâ fi’l-leyli lî ferec
Fe lâ-ubâlî etâle’lleyle em kasar.⁴²

Dîğeri:

Ne şeb tehîm ne rûz ez nâle vü âh
H’âhî şeb men dirâz u h’âhî kûtâh.

Tercümesi:

Çü rûz u şeb işim oldu cihânda nâle vü âh
Bana ne geceler olsa dirâz yâ kûtâh.

Şu “Bidâyetü’l-ma’rifeti tecrîdü’n-nefs li’t-tefrîdi li’l-Hakk.”⁴³ kelâm-ı âlî, Hazret-i Serî’nindir. Yânî “Ma’rifetin evveli mahzâ Cenâb-ı Hakk’ı murâd edinip nefsi mâ-sivâdan pâk eylemektir.”

Hicretin 253. senesi (M. 867) Ramazân-ı şerîfin bir gününde ale’s-seher imsâk-ı hayât ile azîm-i dâr-ı berîn olmuştur.

Bâyezîd-i Bistâmî Kaddesa’llâhu Te’âlâ sirrehu’s-sâmî

Müşârün ileyhin ismi Tayfûr b. Îsâ b. Âdem’dir. Vefâtına [7] karîb bir zamânda “Benim kabrimi h’âcemin dahmesinden aşağı bulundurunuz!” (Üstâdına hürmet için) demiştir. Üstâdı bir Kürd idi.⁴⁴

Rivâyet edilir ki; Bistâmî Hazretleri her ne zamân namâz kılrsa herkes göğsünün kemiklerinin ka’ka’asını yânî âvâz-çıtırtısını işitirlerdi. Bu hâl, Hak Teâlâ’nın heybet ve azameti ve şerîat-ı Ahmediyeye olan hürmeti eelden idi. Zamân-ı vefâtını hissedince; “İlâhî mâ zekertüke illâ ‘an gafletin ve mâ hademtüke illâ ‘an fitretin.”⁴⁵ dedi. Şu yolda tercüme edildi: “Yâ Rab hergiz seni yâd etmedim; meğer gafletle ve sana ibâdet etmedim, meğer fitretle!” Böyle deyip teslîm-i rûh eyledi.

Ebû Mûsâ, Hazret-i Bâyezîd’in şâkirdi idi. Bâyezîd, Hak Teâlâ’yı rüyâsında görüp “Yâ Rab! Sana nasıl yol olur?” diye suâl eyledi. Cenâb-ı Bârî ve Tekaddes dahi “Vücûdundan geçenler bana erişir.” buyurdu.

42 “Gündüz ve geceleyin bana rahat yoktur. Gecenin uzaması da kısılması da umurumda değil.”

43 “Ma’rifetin başı tefrîd sebebiyle Hakk için nefsin soyutlanmasıdır.”

44 Süleyman Uludağ, Bistâmî’nin 100 küsur üstaddan istifade etmiş olmakla birlikte asıl olarak Ebû Ali es-Sindî adlı bir suffiyî üstad edindiğini belirtir. Bkz. Süleyman Uludağ, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, V, 238-239.

45 “Allahım, seni gafletten uzak bir şekilde zikredemedim ve sana uyuşukluktan başka bir tavırla hizmet edemedim.”

Bâyezîd vefât ettikten sonra vâkıada görüp “Hâlin ne oldu?” diye sordular. Cevâben; “Bana ‘Ey pîr! Buraya ne getirdin?’ dediler. Ben de ‘Bir dervîş bir pâdişâhın kapısına gelince ona ne getirdin demezler. Belki ne istersin derler.’ dedim.” buyurmuştur.

Müşârün-ileyh Hicretin 261. senesinde (M. 875)⁴⁶ tekâmîl-i hayât-ı müsteâr ile reh-rev-i bârgâh-ı dârü’l-karâr olmuştur.

Ebû Sâbit er-Râzî Kaddesa’llâhu rûhahû

Müşârün-ileyh ulemâ, fukarâ, kurrânın meşhûrlarından idi. Bir gün bir mescide oturmuş, bir oğlancığa Kur’ân-ı Kerîm ta’lîm eylemekte idi. Yûsuf b. Hüseyin nâmında bir zât-ı sâhib-i kerâmât o aralık mescid-i şerîfe duhûl ile “Utanmaz mısın ki bir muhannese Kur’ân Ta’lîm eylesin!” dedi. Sâbit Hazretleri kalbinden “Subhâna’llâh, bir cennetlik oğlancığa böyle dedi” dedi. Çok geçmedi, o çocuğu muhanneslerle hem-bezm-i ülfet gördüler.

Meymûn el-Mağribî Kaddesa’llâhu Te’âlâ sirrehû

Müşârün-ileyh Mağrib kavmindendir. Seyâhat ehlinde idi. Meşâyihın kudemâsından idi. Ebû Mâsâ-yı Deybelî’ye seferde yoldaş olmuş idi. Âyât ve kerâmât ıssı idi. Çehre-i mübâreki siyâh idi. Her gâh semâ eylerdi. Kendisinin bir dağarcığı vardı ki; cânı her ne istese içinden elini sokup o nesneyi çıkarırdı.

Ebû Bek el-Vâsıtî Kuddise sirruhû

İsm-i âlîleri Muhammed b. Mûsâ’dır. Meşâyih-ı kavmin âlimlerinden idi. Hîç kimse usûl-i tasavvufta onun gibi söz söylememiştir. Usûle ve ulûm-ı zâhireye âgâh idi. Horasan’da Vâsıtî’nin zebânından sâdır olan tevhîd gibi[-si] hîçbir kimsenin lisânından sâdır olmamıştır.

Hicret’in 320’sinde (M. 932) Merv’de bi’l-irtihâl vâsıl-ı rahmet ve âzim-i cennet olmuştur.

Ebü’l-Abbâs Seyyârî Kaddesa’llâhu sirre-hu’l-âlî

İsm-i şerîfi Kâsım b. Kâsım el-Mehdî’dir. Ahmed b. Seyyâr’ın hemşîre-zâdesidir. Ehl-i Merv’denir ve onların şeyhidir. Hakâyık-ı ahvâle âlim ve fakîh idi. Mübârek hâtırında pek çok hadîs-i şerîfler vardı. Peder-i vâlâ-güherinden hadden efzûn mîrâs kalmıştı. Cümlesini verip Peygamber-i Zî-şânımız, sebep-i duhûl-i [10] cinânımız efendimiz hazretlerinin mû-yi saâdetlerinden iki tel-i mübârek satın aldı. Hak celle ve alâ (Azze şânuhû) ol mû-yi hôş-bû-yi risâletin berekâtiyle şeyh-i müşârün-ileyhe tevbe müyesser oldu.

46 Kesin olmamakla birlikte 234/848 olmalıdır. Bkz. Uludağ, *DİA*, V, 238.

Ve Ebû Bekir Vâsıtî'nin sohbetine mahzar olduğu gibi mutasavvifeden bir sınıfın imâmı olmak ile dahi kadr ü menzileti i'lâ edildi.

Vefâtına yakın ettiği vasiyet üzerine mezkûr mû-yi saâdeti ba'de'l-vefât ağzına koydular. Merv'de medfûndur. Kâffe-i nâs -ki ora ahâlîsi- kabrini ziyaret eder ve diledikleri hâcete mazhar olurlar. Cenâb-ı Kâsım tevhîdi; "Hâtıra Hak Teâlâ'dan gayri bir şey gelmeye" ile tefsîr buyurmuşlardır.

Hicret'in 342'sinde (M. 953) rahmet-i Rahmân'a karîn ve füyûzât-ı gufrâna rehîn olmuştur.

Ebü'l-Kâsım el-Hakîm es-Semerkindî Kaddesa'llâhu Teâlâ sirrehû

İsm-i mübârekleri İshak b. Muhammed b. İsmâîl'dir. Vâsf-ı şerîflerinde demişlerdir ki; "Ebu Kâsımırştan toprağa varınca Hak Teâlâ'nın gayriye nazar etmezdi." Halk ile muâmele ve mükâlemesi kendisinin değil, onların hazzı ve hâtırlarının hoş olması için idi. Ebû Bekir Verrâk hazretleri ile hem-sohbet idi.

[11] Hicret'in 342'sinde (M. 953) Muharrem'in onuncu (Yevm-i Âşûrâ) günü irtihâl-i dâr-ı âhiret eylemiştir.

Gaylân el-Mevsûs Kaddesa'llâhu Teâlâ rûhahû

Irâk meşâyihinin mütekaddimlerindedir. Harâbelerde sâkin olur idi. Kimseye karışmaz, kimse ile ihtilât etmez, kimseden bir şey almazdı. Taâm ettiğini bir kimse görmemiştir.

Ebü'l-Abbâs b. 'Atâ Kuddise sirruhû

Cenâb-ı Abbâs, Bağdâd meşâyihinin ulemâsından, sûfilerinin zarîflerindedir. Sözlere pek parlak idi. Zebânı gâyet fasîh, meânî-i Kur'ân'da sâhib-i tasnîf idi.

309 (M. 922) senesinde mâh-ı Zî'l-ka'dede terk-i dağdağa-i hayât eylemiştir. İbn-i Atâ'ya sordular ki; "Tâatlerin efdali nedir?" "Sûret-i dâimede Hak Teâlâ'yı mülâhaza eylemek, hâtırından çıkarmamaktır" buyurdu.

[12]

Ebü Bekr er-Râzî Kaddesa'llâhu rûhahû

Müteverri' ve müctehid bir zât-ı a'le'd-derecât idi. Meşâyih içinde kendisinden gözü yaşlı kimse görülmemiştir. Her mürîd ve mübtedî onu gördükleri vakit esîr ü giriftârı olurlardı. İbâdetinin, giryesinin, sabırsızlığının, hirkatinin ve semâ'da ıztırâbının kesretinden nâşî ibtidâ-ı kârında sefer edip Mekke-i Mükerreme'ye azm-i râh ile meşâyih-i sûfiyye ile mülâkât etti. Bir yıl kadar o mahall-i mübârekte mücâvir oldu.

Ebü'l-Kâsım er-Râzî Kaddesa'llâhu rûhahû

İsm-i âlîleri Ca'fer b. Ahmed b. Muhammed'dir. Nîşâbûr sekenesinden idi. Çok mâla mâlik idi. Cümlesini bezl ederdi. Âkıbet dervîş olup dünyâdan gitti. Kendi şeyhlerinden birkaçı demişlerdir ki; "Ebü'l-Kâsım'da dört nesne cem' olmuştu ki, kimsede yok idi: Cemâl, mâl, sehâvet, zühd ü kemâl".

Bir gün sûfiler ile bir dâvete hâzır olmuş, cem'iyette bulunmuş idi. Ca'fer-i Huldî hazretleri dahi o mecliste bulunmuştu. Sofra başına oturduğu hâlde taâma el sunmadığını [13] hâzirûn görünce muvâfakât etmesini, taâm eylemesini söylediler. "Sâimim" dedi. Huldî-i müşârûn-ileyh "Eğer orucunun sevâbı sence kardaşlarının ibtihâcından, şâdîliğinden sevgili ise savmını açma!" buyurdu. Cenâb-ı Kâsım ol sâatte orucu bozarak taâma başladı. Hicret'in 378'inde (M. 1085) târik-i libâs-ı hayât, lâbis-i câme-i memât olmuştur.

Ebü Abdullâh es-Sencerî Kaddesa'llâhu sirrehu'l-azîz

Tabaka-i sâniyedendir. Horasan meşâyihinin ulularından idi. Derece-i sehâsı nihâyete varmış, bezûl, sâhib-i himmet, ehl-i mürüvvet idi. Demiştir ki; "Velîlerin alâmeti üçtür: Şunlardır ki; rif'atte iken tevâzu', kudrette iken dünyâdan perhîz, kuvveti varken insâf etmek."⁴⁷ Ve yine demiştir ki: "Her vâiz ki onun meclisinde ganîler fakîr, fakîrler ganî olup kalkmayalar; o vâiz değildir. Mürüdlere ziyâde fâideli nesne Sâlihler ile sohbet etmek, onların ef'âl ve harekât ve ahlâk ve ahvâline iktidâ eylemektir. Ve Allah Teâlâ Hazretlerinin dostlarının kabirlerini ziyâret etmektir. [14] yârânının, fukarânın hizmetinde bulunmaktır." Kendisine sordular ki; "Niçin sûfilerin resmi üzere hırka giymeysin!" "Münâfıklıktır" cevâbında bulundu.

Şeyh Hacı Halîfe el-Kastamonî Kuddise sirruhû

Mübârek ismi Abdullah b. Hâcî'dır. Seccâdenişîn-i irşâd, postnişîn-i sâhib-i i'tikâd idi. İlm ü ma'rifet ehli idi. Hulk ve tevâzu'da zamânında vahîd, ta'bîr-i vekâyî'de ferîd idi. Menba'-ı lutf u ihsân ve mâil-i vücûh-ı hisân idi. Bünyede cesîm, hilyede besîm idi. Zamânında merci-i ekâbir-i ulemâ ve mürebbî-i fukarâ vü fuzalâ idi.

Hazret-i Şeyh, Hicretin 894 senesinin (M. 1488) Cemâziye'l-Âhiresi nihâyetinde âzim-i gülistân-ı cennet olmuştur.

Şeyh Muhyiddîn Abdülkâdir el-Geylânî⁴⁸ Kuddise sirruhu'l-âlî

Abdülkâdir-i Geylânî Hazretleri, mâder-i şefkat-küsterinden doğduğu zamân Şehr-i Ramazân-ı Şerîf idi.

47 Müellif tercümesini vermeden önce bu sözün Arapçasını vermiştir.

48 Metinde "el-Cilî" şeklinde yazılmıştır.

Süt emmedi. O gün Ramazân-ı Şerîfin ibtidâsı olduğunu [15] dahi kâffe-i nâs Hazret-i Şeyh-i müşârün-ileyhin bu hâl-i sâimânesinden istidlâl eylediler. Hicretin 471. sene-i mübârekesinde tevellüd eylemişlerdir.

Bir gün Cenâb-ı Abdülkâdir ilme meşgûl olmak ve Sâlihleri ziyâret etmek emeliyle Bağdad'a gitmekliği vâlide-i muhteremelerine hikâye ve bu bâbdaki müsâade-i mâderânenin şeref-vâki' olması niyâz ve istirhâmını ifâdelerine ilâve eylediler.

Vâlide-i mes'ûdeleri dahi izin verdiği ve pederlerinden kalan 80 Lira mîrâsından kırk adedini [40 adedini diğer oğluna alıkoymuştu] giyeceği kaftânının koltuk altına diktığı gibi cem'î-i ahvâlde sâdikâne hareket etmesini, sadâkatten ayrılmamasını emir ve tenbîh eylediler. Rızâ-yı mâderîye nâil olan Geylânî Hazretleri o günlerde Bağdâd'a giden cüz'î bir kâfileye arkadaş olarak tevcih-i râh-ı azîmet eylediler.

Epeyce bir mesâfe kat edildikten sonra önlerine altmış atlı kimseler çıkarak kâfileye dist-i dirâz-ı sirkat ü cinâyet olmağa başladıkları hâlde hiçbiri Abdülkâdir Hazretlerine taarruz etmediler. Nâ-gâh içlerinden biri gelip müşârün-ileyhe hitâben "Ey fakîr! Senin nesnen var mıdır?" dedi. Cevâben 40 altunu [16] olduğunu söyledi. "Nerendedir!" suâline "Koltuğumun altında" mukâbelesiyle kaftânına dikilmiş olduğunu dahi ilâve-i kelâm eyledi. Sâil, bu sözleri istihzâ olarak telâkkî birle def oldu. Bunu ta'kîben dîğeri gelerek o dahi bu cevâbları alınca kezâ istihzâyâ haml ile terk edip gitti.

Ba'dehû bu iki sâil, başları olan kimseye ifâde-i hâl eylediklerinde reîs-i kâfile olan şahıs Hazret-i Şeyhi taleb ile deminki suâl îrâd edildi. Alınan cevâb yine o cevâb idi. Reîs-i merkûmun verdiği emr üzerine kaftânı kesip mahfûz olan kırk aded altunu vaz'-ı meydân eylediler.

Sonra merkûm şu vechile bir suâlde bulundu: "Sana ne oldu ki, böyle itirâf ettin!" Cenâb-ı Abdülkâdir'in; "Vâlidem sıdk u sadâkatten ayrılmaklığımı sûret-i kat'iyede ahd ü emreyledi de onun için!" cevâb-ı savâb-ı hayret-bahşâsını işitir işitmez, mihter-i merkûm hüngür hüngür ağlamağa, maiyeti olan efrâd-ı sâire dahi bu bükâ-yı nedâmet-kârâneye iştirâk ile giryebâr-ı teessür olmağa başladıkları gibi o sâatte o zamâna kadar ettikleri cinâyet ve hıyânete tevbe ve Şeyh-i müşârün-ileyhin bulunduğu kâfileden her ne aldılarsa derhâl îade eylediler.

[17]

Vaktâ ki Abdülkâdir Hazretleri Hicret'in 488'inde Bağdâd-ı bihişt-âbâda muvâsalatla tahsîl-i ulûm ile eyyâm-güzâr olmağa ve kırâat-ı Kur'ân-ı Kerîm ile fıkîh, hadîs, ulûm-ı edebiyeye ettiği sa'yü ikdâm cehd ü ihtimâm ile az zamânda akrânına gâlib gelmeğe başladı. Emsâlinin mütehayyizânından

ahâlî-i asrın mütemeyyizânından oldu. Hicret'in 521'inde (M. 1127) vâiz-i mecâlis oldu. Ve ba'dehû ârif-i ef'âl-i Samedânî ve vâkıf-ı esrâr-ı Sübhânî olmağa başladı.

Zâhir kerâmâtı, ahvâl ve makâmâtı âlî idi. Sâmiîni engüşt ber-dehân-ı tefekkür edecek, veleh-resân-ı ezhân ü tasavvur olacak daha pek çok hâlât-ı ihtirâm-gâyâtı vardır. 561 senesinde (M. 1165-66) vâsıl-ı rahmet-i Mevlâ ve dâhil-i sâye-i şecer-i Tûbâ olmuşlardır.

Seyyid Ahmed b. Ebü'l-Hasan er-Rifâî Kaddesa'llâhu Teâlâ sirrehû

Makâmât-ı aliyye ve ahvâl-i seniyye ıssı, sâhibi idi. Hak celle ve 'alâ Hazretleri Cenâb-ı Rifâî'nin elinde pek çok havârik-ı niam izhâr buyurdu. Ve onun için a'yânı telkîb eyledi. Kendisinden [17] acâyib nesnelere çok zâhir oldu. Ashâbının içinde "ceyyid" ve "reddâ" yani iyi ahlâklı ve fâsid kimseler var idi. Ba'zısı âteşler içine girer, yılanlarla mülâabe ederlerdi. Bunlar, Şeyh-i müşârün-ileyhin ma'rûf ve mahbûbu olanlardan ve ashâbının Sâlihlerinden değil idi.

Bir gün ashâbından iki kimse sahrâya gidip yekdiğeriyle hikâye ve ifâdeye başladılar.

Şu muhâvere de o esnâda vukû' buldu:

Biri; "Sana bu kadar müddet içinde Seyyid Ahmed'in mülâzemetinden ne hâsıl oldu?"

Dîğeri; "Sen her ne dilerse iste!"

- "Ey Seyyidim! Dilerim ki cehennemden âzâdlığımı mübeşşir bir nâme, şu sâatte âsümândan nâzil ola!"

- "Hak Teâlâ'nın fazl u keremi hesâbsızdır".

Bunlar bu vechile söyleşmekte, arz-ı efkârda devâm eylemektelerken nâgâh gökyüzünden bir beyâz kâğıt bunların arasına [19] indi. Baktılar ki, hiç yazı yok! Doğru Hazret-i Pîr-i muhteremin huzûr-ı feyz-nüşûruna gelerek keyfiyyeti bî'l-ifâde ol varakı takdîm eylediler. Hazret-i Rifâî -radiye anhü'l-Bârî- varak-ı mezkûra nazar eder etmez Hâlık-ı Lem-yezel'e secde-berşükran u ubûdiyyet oldu. Bir müddet sonra secdeden başını kaldırıncaya mübârek ağızlarından şu kelimât-ı hamd-gâyât sâdır oldu: "Cenâb-ı Bârî Teâlâ'ya şükürler olsun ki; ashâbımın cehennemden âzâdlığını bana âhiretten evvel gösterdi."⁴⁹

Dediler ki; "Ey Pîr-i pâk-i'tikâd ve Şeyh-i sâhib-i irşâdımız, bu varak aktır."

49 Metinde önce duanın Arapçası verilmiştir.

Cevâben; “Kudret eli kara ile yazmaz; bu varak-ı mübârek nûr ile yazılmıştır.” buyurdu.⁵⁰

Hazret-i Seyyid Ahmed kuddise sirru-hu'l-ahad, ibâdete kemâl-i iştigâli olduğuyula berâber latîf şiirler tertîb, tanzîm ederdi. Şu şiirin -esâsen- şâir ve nâzımını müşârün-ileyhtir:

[20]

Şiir⁵¹

*Kararsa geceler cânâ olup zikrinle dil hayrân
Kılur tâ subha dek yanup ciğerden ney gibi efgân*

*Durup ebr-i gam o semtten belâlar yağdırır her dem
Çıkup bahr-i dem altımdan gayyâlar kaynatır⁵² her ân*

*Üsârâ-yı gam u mihnet halâs oldukda ser cümle
Niçin bu ben giriftârı koyalar âciz ü nâlân*

*Ne katledüp beni korlar ki olam bir nefes râhat
Ne minnet eyleyüp âzâd ederler rûz u şeb ey cân.*

Hicret'in 578. senesi (M. 1182) Cumâde'l-ülâsının yirmi ikinci pencşenbe günü bi'l-irtihâl Cum'a gecesi azm-i nüzhet-serâ-yı cinân etmiş ve Cuma günü vedâ-i hâk-i gufrân edilmiştir.

[21]

Şeyh Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî Kuddise sirruhu'l-âlî

Şeyh-i müşârün-ileyh vahdet-i vücûda kâil olanların kıdvesidir. Kendilerine ulemâ ve fukahâ-i zâhireden çok kimse ta'n etmiş, fukahâ ve cemâat-i sûfiyyeden az kimse ta'zîm eylemiştir. Zât ü şânını tebcîl edenler hakkıyla tevkîr etmişler ve kelâmını medheylemişlerdir. Muhyiddîn-i Arabî Hazretlerinin latîf, garîb eş'âr-ı âbdârı, nâdir, acîb ahbâr-ı veleh-âsârı vardır. Musannefâtı pek çoktur. Meşâyih-ı Bağdâd'ın kibârından idi. Hakk-ı âlî-i reşâdetlerinde bu kitâbın me'hazı olan *Nefehâtü'l-Üns*'te pek çok tafsîlât verilmiş ve ona bile az nazar ile bakıldığı mütâlaât-ı muharrere hitâmından anlaşılmasıdır.

Cenâb-ı Muhyiddîn, Hicret'in 560. senesi Ramazân-ı Şerîfi on yedisinde (M. 28 Temmuz 1165) Endülüs bilâdından Mürsiye'de tevellüd, 638 sene-

50 Bu tür ifadelerin söz konusu zâtlara duyulan güçlü sevgiden kaynaklandığını, bunun dışında bir anlam ifade etmediğini vurgulamalıyız.

51 Arabî olarak nazmetmişler ise de tercüme edilerek nakledilmiştir. (Müellifin dipnotu)

52 Renc ve eleme dūçâr eder demektir. (Müellifin dipnotu)

si (M. 1240) Rebû'l-âhirinin 22. Cuma gecesi Dımaşk'ta rihlet eylemiştir ki, bu sûretle ömr-i mübârekleri 78 sene devâm eylemiştir.

[22]

Şemseddîn Muhammed Hâfız eş-Şîrâzî -Kaddesa'llâhu Teâlâ sirrehû Müşârün-ileyh lisânü'l-gayb ve tercümân-ı esrârdır. Nice esrâr-ı gaybiyeyi, meânî-i hakîkiyeyi sûret kisvetinde ve mecâz libâsında göstermiştir. *Dîvân*'ı hakkında silsile-i h'âcegân azîzlerinden biri "Dîvân-ı Hâfız'dan mahb-ûb dîvân yoktur." buyurmuştur. Eş'âr-ı âbdârı ol derece meşhûrdur ki, beyâna ihtiyaç yoktur. Şîrâzî-i müşârün-ileyh Hâfız Muhammed -Aleyhi rahmeti Rabbi-hî'l-Ahad-'ın "Her bir beyti bir humhâne-i aşk u hâlettir. Ve bir bezmgâh-ı zevk-ı ma'rifettir ki, cür'asından ukûl-i âlemiyân âşüfte ve neşvesinden efkâr-ı âdemiyân firiftedir. Sıyt-i fezâili vü hasâili elfâz-ı nâdire gibi zemîne münteşir olmuş"tur.

Hicret'in 792'sinde (M. 1390) rûh-ı pür-fütûhu hadîka-i kemâl-i cihândan ravza-i irfân-ı cinâna uçmuştur.

Mevlânâ Zahîrüddîn Halvetî Kaddesa'llâhu rûhahû

Bu zât-ı şerîf, ulûm-ı zâhiriyyeyi vü bâtınıyyeyi câmi idi. [23] Hakk-ı mübârekinde Mevlânâ Zeynüddîn Hazretleri "Tâs-ı felek altında Zahîrüddîn gibi kimse görmedim." buyurmuşlardır ki; bu sözleriyle müşârün-ileyhin ulvî derecât bir zât-ı memdûhu's-sifât olduğunu anlatmışlardır. Fahr-i Âlem (Salla'llâhu aleyhi ve selem) Efendimiz Hazretleri Şeyh-i müşârün-ileyhe bir gece âlem-i ma'nâda "Zahîrüddîn, Kur'an'ı benden oku!" buyurmuşlardır. Ol dahi şeref-sâdır olan bu emr-i peygamberî üzerine Zât-ı Hazret-i Risâletpenâhîlerinden taallüm eylemiştir. Hazret-i Zahîrüddîn her ne vakit ki erbaîne oturur idi, bu zamânlarda buğdayla kaynamış su ile her on günde bir def'a olmak üzere dört kere iftâr ederdi. Hicret'in 800. senesinde (M. 1397) âlem-i ebedîye rihlet eylemiştir.

Mevlânâ Câmi -Kuddise sirru-hu's-sâmî-

İsm-i mübârekleri Abdurrahmân, peder-i bâbâ-menziletlerinin adı Ahmed'dir. Câmi tahallüs ederlerdi. Bu tahallüsün sebebini şu [24] kıt'a-i âbdâr ile beyân buyurmuşlardır:

*Mevlidem Câmi der şemme-i kalemem
Cür'a-i câmi-ı şeyhül-islâmîst
Zeyn-i sebeb der cerîde-i eş'âr
Bedr-i ma'nâ tehallusem Câmiîst.⁵³*

53 "Doğum yerim Câmi şehridir. Kalemimden (sadır olan) az bir şey Şeyhülislâmın kadehinden bir yudumdur. Sebebin süsü şiir derlememin içinde mânâ dolunaydır ve mahlasım Câmi'dir."

Vefâtına yakın şu şi'r-i bihteri söylemişlerdi:

*Câmî ki bûd mâyl-i cennet mukîm şüüd
Fîravza-i mükerreme-i "Arzuhe's-semâ"
Kilk-i kazâ nûşet revân-ber der-i bihişt.
Târîh-i dey "Ve men dehalehû âminen".⁵⁴*

Müşârün-ileyh meşâyih-i izâmdan nice kimse ile musâhabet eylemiştir. Kendisi fuzalâ-yı dehrden ve ulemâ-i asrdan idi. Zamânının ferîdi ve fûnûn-u maârifin vahîdi idi. Âvâze-i maârifî etrâf-ı âleme o derece münteşir olmuş idi ki, Sultân-ı Rûm, surreler ile sılalar gönderip kudûm-i şerîflerini tevakku' ederlerdi.

Sâhibü'l-Hind H'âce Cihân ile latîf mürâsele ve muhâvereleri vardır. Letâfet ü şîve vü üslûb u ifâde bunların münşeâtında görünmüştür. Hazret-i Câmî manzûm, mensûr resâil-i müteaddideye sâhibdir. Üç aded -mükemmel hurûf üzerine- *Dîvân*'ı vardır ki el-yevm makbûl-i urefâ ve üdebâ, mahbûb-i zürefâ [25] ve şuarâdır. Şuarâ-yı eslâfın kasîdelerine ayrı ayrı cevâblar vermiştir.

Tarîk-ı nazmda üslûb-ı acîbi ve tarz u tavr-ı garîbi vardır. Belâğat ve fesâhati müselleme, ilm-i hakîkat ve esrâr-ı tarîkate cidden makbûl, hakîkaten memdûh müellefât-ı güzîde-i kesîresi ma'lûm-ı âlemdir. Fûnûn-ı muammâ ve kâfiyede ve arûzda ve sanâyi-i şi'r ile ilm-i hesâbda behre-i kâmile var idi. Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'ın evâiline Arabî tefsîr yazmış, *Kâfiye*'yi bi-tamâmi-hâ şerh eylemiştir. Fezâil ve mehâsin-i ahlâka mâlik bir zât-i vâcibü'l-hürme idi. Sâhibü'l-îtibâr bir h'âce-i zî-iktidâr ve el-hak üstâd-ı nâdire-kâr idi.

Hicret'in 898'inde (M. 1492) mürğ-i rûh-ı pür-fütûhları tâir-i ravza-i firdevsü'l-berîn olmuştur.

Kabr-i müteberrikleri Herât'tadır.

Şeyh Ebû Abdullah es-Savmaî Kaddesa'llâhu rûhahû

Geylân meşâyihinin ulularından ve zâhidlerinin reislerinden idi. Âlî ahvâlî ve zâhir kerâmâtı var idi. Acem meşâyihinin da efdal ve a'zamları sırasına geçmiş idi. Müstecâbü'd-da've idi. Hak celle ve alâ hazretlerinden ne dilerse ihsân eder idi. Bir vakit gazab eyledi idi; Hak Teâlâ kendisinden ötürü hemân intikâm aldı. Müşârün-ileyh her ne olacağını haber verse vâki' olurdu.

54 "Câmî cennete yöneldi ve orada mukim oldu; "Genişliği gökler kadar..." âyetinde geçen en keremli bahçededir o. Sen cennet içinde yürüyüp giden kaza kamışından çek. (Ölüm tarihi) kış mevsiminde / güneş yılının onuncu ayında (Ekim) "Oraya giren emniyette olur" (Âl-i İmrân 3/97) âyetindedir." Şiirde iktibas edilen ilk ayetin tamamını tercümesi şöyledir: "Rabbimizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yerler kadar olan cennete koşun." (Âl-i İmrân 3/131). Yalnız söz konusu iktibas, bu âyette "Arzuhe's-semâvât" şeklinde geçmektedir. İkinci âyette ise "âminen" kelimesinden önce "kâne" kelimesi vardır. Âyet ebced hesabıyla Câmî'nin ölüm tarihini vermektedir: H. 898/M. 1492.

Ashâbından bir cemâat, ticâret kasdiyle Semerkand'e gitmişlerdi. Ora kurbünde bir sürü atlı kimseler bunları tehdîd ve mâllarını yağma etmeğe başlayacakları esnâda Hazret-i Şeyh; “Ey süvârîler, uzak olun bizim içimizden!” hitâb-ı hâifânesiyle cümlesini darmadağın etti. Bir hâlde ki, cümlesi atlardan düşerek pek çoğu dağlara kaçtı. Bir kısmı da dereler arasına karıştılar. [27] İki kişi bir yere gelmeğe kâdir olamadı. Ashâb da o hâinlerin şerrinden bu vechile kurtuldular.

*Yazıcızâde Ahmed ve Muhammed Çelebiler Kaddesa'llâhu Teâlâ ervâhahümâ ve esrârehümâ*⁵⁵

Müşârün-ileyhimâ kurb-i asrımızda iştihâr eden azîzândandır. Bu iki zât-ı kardaş-ı mübârekten Ahmed Çelebi *Envârü'l-Âşıkîn* nâm kitâb-ı müşğîn-nikâbın sâhibidir. Bu zât-ı a'le'd-derecâta “Ahmed-i Bîcân” derler. Muhammed Çelebi ise kitâb-ı âlî-i *Muhammediyye*'nin sâhibidir. İki dahi yek-dîğlerine rekâbet ve müsâbakat edercesine sâhib-i fazl u kemâl ve sülûkunu itmâm etmiş zâteyn-i muhteremeyn-i hamîdü'l-hisâldir. Gelibolu'da medf-ûndurlar. Kerâmât ve fezâilleri müellefât-ı aliyye-i kâinât-pesendânelelerinden ma'lûmdur. Hele kitâb-ı müstetâb-ı *Muhammediyye*, âzâde-i beyân olduğu [28] üzere Türkî lisânın faslû'l-hitâbı, erbâb-ı mevâizin kemâl-i sıhat üzerine güzel bir kitâbıdır.

Yûnus Emre Kaddesa'llâhu rûhahû

Rûm'da iştihâr edenlerdendir. Meşhûr ve ma'rûf sözleri vardır. Cümlesi makbûl-i tavâiftir. Serâser esrâr-ı tevîd ve etvâr-ı tefrîddir ve rumûz u işârettir. *Dîvân*'ında “Çıktım erik dalına anda yedim üzümü / Bostan ısı kakıdı der ne yersin kozumu” ile başlar gâyet latîf bir şi'ri vardır. Şeyhi olan Tapduk Emre'ye nice seneler arkasında odun götürdü. Taşdığı yüz binlerce odundan bir dâne eğri görülmedi.

Şeyhi -Kaddesâllâhu sirrehû-; “Yûnus, hiç bu odunların içinde bir eğri ağaç göremiyorum!” deyince; “Şeyhim, sultânım! Bu kapudan eğri sığmaz.” cevâbıyla kendisinin ne derece ehl-i kemâl olduğunu göstermiştir.

[29] Hazret-i Yûnus, Kütahya'da vaz'-ı hâk-i gufrân ve vedâ-i vâdî-i hâ-mûşân kılınmıştır.⁵⁶

55 Metinde “ervâhehû ve esrârehû” yazılmışsa da “ervâhehümâ ve esrârehümâ” şeklinde düzelttik.

56 Yunus Emre'nin kabri konusunu Mustafa Tatcı geniş bir biçimde araştırmıştır. Verdiği yer adları arasında ise Kütahya'ya rastlanmaz. Dolayısıyla Sâlih Sâim'in verdiği bu bilginin sıhhati tartışmalıdır. Bkz. Tatcı, *Yunus Emre Divanı I: İnceleme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 34-43.

Hâcî Bektaş-ı Velî Kaddesa'llâhu Teâlâ sirrehu'l-'âlî

Müşârün-bi'l-benân olanlardan biri de Hazret-i Bektâş-ı Velî'dir. Türkmen vilâyetinde medfûndur. Sâhib-i velâyet ü kerâmet idi. Türbe-i şerîfe ve münîfeleri ziyâretgâh-ı hâss u 'âmm ve mutâf-ı âlemiyândır. Zât-ı şerîfine mensûbiyyetle ekseriyâ ribka-i İslâm'ı boyunlarından ihrâc edip ibâhat otlağında halî'u'l-'izâr gezenlere zât-ı mübâreki ile fezâil ve ulüvv-i ahlâk sâhibleri o kimselere mensûb demezler.

Son.